

Джеймс Фенімор Купер

Останній із могікан

Харків
«Фоліо»
2023

Хай не разить тебе, що чорний я, —
Це лиш палкого сонця хмура одіж.

В. Шекспір, «Венеціанський купець»

РОЗДІЛ I

І серце й вухо маю я готові
Почути хоч би й як гіркі слова.
Скажи, чи втратив я державу?

В. Шекспір, «Король Річард II»¹

Характерною рисою колоніальних воєн у Північній Америці було те, що супротивні війська мусили зазнавати труднощів і небезпек переходу через дикі, незаймані нетрі, перш ніж могли зіткнутись одні з одними. Широкі й важкоздоланні ліси розляглися поміж ворожими володіннями Франції та Англії. Відважний колоніст і загартований європеєць, що боровся на його боці, не раз цілі місяці змагалися з бистринами річок та крутими гірськими перевалами й лишень аж потому діставали змогу проявити свою мужність на полі битви. А втім, переймаючись терпеливістю та самопожертвою витривалих вояків-індіан, навчилися вони долати всілякі перешкоди, і з бігом часу вже видавалося, що немає ані одної глухої закутини в лісі, ані якої криївки, котра б уникла наїзду людей, ладних важити життям заради своєї мстивості або задля угоди бездушній і свавільній політиці монархів далекої Європи.

¹ Епіграфи до розділів III, VI, XVII та XXIII, а також вірш на стор. 66 переклав Дмитро Паламарчук. Епіграфи до розділів XXIX та XXXII переклав Борис Тен. Решту епіграфів та віршів переклав Ростислав Доценко.

У широкій міжкордонній смузі, мабуть, жодна місцевість за тих часів не була свідком такої затятої і жорстокої боротьби, як край межі витоками Гудзону та поблизькими озерами.

Сама природа створила тут неабиякі зручності для пересування військ, тож просто не можна було знехтувати цією обставиною. Подовгасте плесо озера Шамплен, що простягалось від кордонів Канади углиб сусідньої провінції Нью-Йорк, природно становило половину того шляху, який мусили подолати французи, щоб вдарити на ворога. Біля південного кінця свого це озеро сполучається з іншим озером, де вода така кришталево чиста, що місіонери-єзуїти вирішили хрестити тут новонавернених, — через це воно й дістало назву Святого. Менш ревні англійці вважали, що достатньої честі вподоблять ці чисті води, коли назвуть озеро ім'ям свого короля, другого з ганноверської династії. У такий спосіб обидва народи об'єднали свої зусилля, щоб позбавити нецивілізованих володарів цього лісистого краю права називати озеро його первісною назвою — Горікен¹.

Звиваючись поміж безлічі острівців, оточене горами, Святе озеро тягнеться ліг² на дванадцять далі на південь. Потім дорогу воді перекриває плоскогір'я. Звідси починається волок, яким миль за дванадцять подорожній добувається до берега Гудзону, саме в тому місці, де — попри такі звичайні перешкоди, як пороги або перекати, — річка стає судноплавною аж до гирла.

¹ Кожне індіанське плем'я мало свою мову або говірку, тож звичайно тій самій місцевості надавано різних назв, здебільша описових. Так, наприклад, назва цього прегарного озера в мові племені, що замешкувало на його берегах, означає дослівно «Хвіст озера». Озеро Джордж, як раніш простомовно його називали, а тепер і офіційно, формою своєю, коли глянути на карту, скидається на хвіст озера Шамплен. Звідси й назва. (Тут і далі цифрами позначено авторські примітки. — *Ред.*)

² Ліга дорівнює близько 5 кілометрів.

Коли невтомні французи, плакаючи зухвали нападницькі плани, дісталися навіть до далеких і неприступних Аллеганських гір, то нічого дивного, що при звісній своїй жвавій уяві вони одразу оцінили природні переваги щойно описаної околиці. І саме тут сталася більшість битв за панування над колоніями. У різних вигідніших пунктах побудовано форти, що їх брано і здавано, рівняно з землею й відбудовувано — залежно від перебігу військових дій. Мирні колоністи трималися оподаль від небезпечних гірських переходів, ховаючись до надійніших давніх поселень, тимчасом як війська, чисельніші за ті, що в метрополіях часто вирішують долю тронів, заглиблювалися в ліси, звідки хіба що кожен десятий вояк повертався, та й то виснажений знегіддями чи пригноблений поразкою.

І хоч цей нещасний край не знав, що таке мирна година, його ліси аж роїлися людом, на галявах та в долинах бриніла військова музика, а гори відлунювали сміх і довільний крик якого завзятого й безжурного юнака, що спішився натішитися життям, мавши невдовзі заснути вічним сном.

Саме на цій арені кривавих змагань і сталися ті події, про які ми збираємось розповісти. Було це третього року останньої війни поміж Англією та Францією за володіння краєм, що його не судилося втримати ані одній, ані другій державі.

Нездалість заморських командувачів та згубна бездіяльність вищих урядовців у самій метрополії позбавили Велику Британію того гордого престижу, що його завдячувала вона здібностям і завзяттю давніших своїх військових та державних діячів. Слуги її, переставши нагонити страх на ворогів, скоро втратили віру в самих себе. А колоністи англійські, хоч і невинні в такій нездалості й самі занадто незначні, щоб її викликати, виявилися, проте, природними жертвами всіх цих знегод.

Ось лишень недавно вони бачили, як добірне військо з тієї країни, що її вони шанували як матір і сліпо вважали за непереможну, — військо, на чолі якого було поставлено винятково здібного й досвідченого вождя, зазнало ганебної поразки від жменьки французів та індіан. Від цілковитого знищення англійців урятувала тільки витримка та кмітливість одного юнака з Вірджинії, що його слава людини високих чеснот згодом розійшлася геть по всьому християнському світові¹. Ця несподівана невдача оголила широку смугу кордону, і ще до того, як прийшли справжні нещастя, уже снувалися розмаїті поголоски про тисячі можливих небезпек.

Наполоханим поселенцям у кожному подуві вітру з безкраїх лісів на заході вчувався вереск індіан. Жорстокість цього невблаганного ворога білих колоністів незмірно збільшувала й без того неабиякий жах війни. Недавні й часті різанини ще свіжі були в усіх у пам'яті, і кожне пожадливо прислухалося до моторошних розповідей про нічні вбивства, головними й найлютішими учасниками яких були лісові тубільці. Коли легковірний подорожній збуджено розповідав про небезпеки лісової стежки, то лякливішим кров холонула в жилах, а матері кидали тривожні погляди на дітей. Страх роздмухував небезпеку до неймовірних розмірів, голос розуму був перед ним безсилий, і ті, хто мав би пам'ятати про свою гідність, ставали невільникми найнищішого інстинкту. Навіть наймужніших і найстійкіших почав брати сумнів щодо ймовірних наслідків війни. І з кожним днем більшало число людей, яким здавалося, що незабаром усі володіння англійської

¹ Це був Вашингтон. Марно перестерігши європейського генерала перед небезпекою, на яку той нерозважно наразив своє військо, Вашингтон, завдяки своїй рішучості й мужності, врятував рештки англійців. Слава, якої він зажив у цій битві, спричинила те, що згодом йому довірено командувати американською армією.

корони в Америці перейдуть до рук їхніх християнських ворогів або ж будуть спустошені наїздами безжальних союзників тих ворогів.

Отже, коли до форту в південній частині плоскогір'я між Гудзоном та озерами дійшла звістка, що над Шампленом з'явився генерал Монкалм з військом «таким численним, як листя на деревах», тут цю новину сприйнято скорше з полохливою нехіттю, аніж із суворою радістю вояка, який відчуває близьку нагоду завдати ворогові удару. Приніс цю звістку надвечір літнього дня індіанин-гінець, передавши водночас настійливе прохання полковника Манро, коменданта форту на березі Святого озера, негайно прислати поважне підкріплення. Як уже згадувалося, відстань між двома фортами була менш ніж п'ять ліг. Первісно ледь пробиту стежку, що правила за лінію зв'язку, згодом розширили, так щоб валки могли нею проходити, і тепер весь той шлях, який сонце покривало за дві години, військовий загін з усім належним спорядженням міг пройти за один літній день.

Щирі слуги британської корони назвали одне з цих лісових укріплень фортом Вільям-Генрі, а друге фортом Едварда, тобто іменами двох улюблених принців королівської крові. Згаданий уже ветеран-шотландець Манро, комендант першого форту, мав під своєю рукою полк регулярного війська та невеликий добровольчий загін з місцевих колоністів — силу занадто незначну, щоб вистояти проти тієї грізної потуги, що її провадив Монкалм до земляних валів форту. Зате в другому форті генерал Веб, командувач королівського війська в північних провінціях, мав до своїх послуг понад п'ять тисяч озброєних чоловіків. А коли б ще об'єднати й інші підлегли йому загоны, він міг би мало не подвоїти свої сили й спокійно протиставити їх зухвалому французові, що наважився так

далеко відійти від своїх резервів, і то маючи не набагато численнішу армію.

Але, погноблені військовими невдачами, офіцери й солдати радше воліли чекати наближення грізного ворога в себе у форті, аніж вийти йому назустріч і спробувати затримати його в дорозі, як то вдало зробили французи з форту Дюкен.

Коли послабло перше враження, викликане новиною, в укріпленому шанцями таборі над Гудзоном прокотилася чутка, що добірний загін у півтори тисячі чоловіків світанком має вирушити до Вільям-Генрі. Чутка стала певністю, коли з квартири командувача вийшов наказ кільком частинам підготуватись до швидкого відходу. Всякі сумніви щодо намірів Веба тепер зникли, і яку годину-другу в таборі чулася тільки покваплива хода та видно було стривожені обличчя. Новаки у військовій справі безладно сновигали, через надмірний поспіх лише забаряючись, тоді як досвідченіші вояки лаштувалися розважливо, видимо зневажаючи будь-який прояв хапливості, хоча суворість у них на обличчях та неспокійні погляди виразно засвідчували, що їм не дуже до смаку війна у незнайомих і небезпечних диких нетрях.

Нарешті сонце в золотому ореолі зайшло за далекі гори на заході, і в міру того, як темрява опадала самотню місцину, стихав і гамір готувань до відходу. Згасли останні вогники в дерев'яних хатинах офіцерів, густішою стала тінь, що відкидали дерева на вали та шерехливий потік, і скоро цілий табір огорнула така сама глибока тиша, яка панувала в усьому довколишньому лісі.

Та тільки-но на погожому безхмарному небі на сході проступили обриси високих сосен, як важкий сон війська, згідно з даним напередодні наказом, перервав лункий дріб барабанів. У свіжому ранішньому повітрі луна цих звуків розкотилась по всьому лісі. Табір умить завирував життям.

Котрий був солдат ледачіший, і той навіть схопився на ноги, щоб побачити, як відходять його товариші, і поділити з ними збентеження прощальної хвилини. Невдовзі загін уже був готовий до маршу. Досвідчені королівські найманці з регулярного війська пиховито шикувалися на правому фланзі, а скромніші колоністи, віддавна до цього призвичаєні, покійно ставали ліворуч.

Перші виступили розвідники. Численна варта оточила валку тяжко наладованих хур, і перш ніж світанкову сутінь розтопило сонячне проміння, головні сили загону, витягшись колоною, вже вирушали з форту. Бойова постава війська справляла неабияке враження і дещо заспокоювала острахи багатьох новаків, які ще не нюхали пороху. Гордовито й войовниче проходив загін через табір, і залага форту проводжала його захопленими поглядами. Урешті звуки військових дудок почали завмирати вдалині, і ліс поволі поглинув усю цю живу людську силу.

Вітер не приносив уже аніякісінького відголосу загону, і зник з очей навіть останній відсталий від колони вояк. Проте в форті ще тривали готування до від'їзду, і саме коло найбільшого дерев'яного будиночка, перед яким походжали вартові, що охороняли особу англійського генерала. Сюди приведено яких півдесятка коней; щонайменше двоє з них, судячи із сідел, призначалися для жінок високого рангу, що їх не часто трапляється бачити в цій глушині. На третьому коні виднів чепрак та зброя штабного офіцера. Решту коней, з простими попонами та дорожніми саквами, очевидно, призначено було для солдатів, уже готових до від'їзду. На належній відстані від цієї незвичної картини юрмилися гурти цікавих — хто милувався чистокровним бойовим румаком, а хто так собі знічев'я витріщав очі. Але був поміж них один чоловік, що різко виділявся зовнішністю своєю та поведженням, не скидаючись ані на роззяву, ані на неука.

Постаті його, здавалось, нічого не бракувало, хоч він мав вигляд у край незграбний. Кістки й суглоби були в нього, як і в інших людей, — тільки що без відповідної пропорції. Коли він стояв, то був вищий за всіх, а як сідав — то наче малів до звичайних розмірів. Отак усе його тіло було непропорційне: голову мав він велику, плечі — вузькі, руки — довгі, обвислі, а долоні — маленькі й трохи не витончені; ноги та стегна його були худі й кістляві, зате довжелезні; коліна видавалися б не в міру розбухлими, коли б не ще більший підмурок, на якому базувалася ця неоковирна людська споруда. Чудернацьке й недоладне вбрання цієї особи ще й додавало їй незграбності. Блакитний сурдут з короткими й широкими полами та низьким коміром полишав на видноті довгу тонку шию та ще довші й тонші ноги, ото ж глузівникам було з чого сміятись. Штани з жовтої нанки, щільно по нозі, під коліньми були підв'язані в бантики білою стрічкою, давно вже від бруду посірілою. Темні бавовняні панчохи та черевики, на одному з яких красувалась посріблена острога, довершували нижню частину вбрання незнайомця. Одіж, нічим не злагіднюючи дивацької його нескладності, лишень навпаки — підкреслювала її, чи то через марносластво його, а чи простакуватість. З великої кишені в завоженій шовковій камізельці, густо розшитій сріблом, стирчало щось таке, що в цьому вояцькому товаристві легко можна було прийняти за якесь грізне й невідоме знаряддя війни. Невелика ця річ збуджувала цікавість у більшості європейців з табору, тоді як поселенці не тільки брали її до рук без усякого остраху, а й виявляли добру з нею обізнаність. На голові незнайомиць мав великого трикутного капелюха, що їх ото років тридцять тому носили священники, і цей убір надавав поважності його доброзичливому й трохи дивацькому обличчю: воно виразно потребувало такої окраси, щоб засвідчити високе покликання свого власника.

Тимчасом як солдати шанобливо трималися оподаль від помешкання Веба, незнайомиць невимушено підійшов аж під самий будинок, де стояла служба, і заходився розхвалювати або ганити коней, залежно від того, подобалися вони йому чи ні.

— Ця тварина, здається мені, друже, не тутешньої породи й походить з чужих країв, а можливо, і з отого острівця за синьою водою, — мовив він голосом, що вражав лагідністю та м'якістю, так само як уся його постать недоладністю. — Я можу це казати без усякої нахвалки, бо бував в обидвох гаванях — і в тій, що в гирлі Темзи й названа ім'ям столиці давньої Англії, і в тій, що зветься просто Гавань, з додатком слова Нова¹. Я бачив, як на барки й бригантини, немов у той ковчег Ноїв, заганяли табуни худоби, щоб відпровадити їх на Ямайку, — на продаж чи на виміну. Але ніколи я ще не бачив створіння, котре б так відповідало біблійному описові бойового коня: «Він б'є копитами діл і тішиться в силі своїй: він мчить навстріч людям збройним. Він сміється із трубного рику і здалеку чує дух бою, вигуки ватажків і бойові кличі». Тож видається, що порода ізраїльських коней довтривала аж до нашого часу, — чи не так, друже?

Не діставши відповіді на свою незвичну орацію, варту уваги хоча б через енергію та звучність голосу промовця, цей добродій, що так наспівно зачитував зі Святого письма, повернувся до мовчазної постаті, котра мимохіть виявилася його слухачем, і тільки глянув на неї, як відкрив новий, ще захопливіший об'єкт подиву. Погляд-бо його впав на непорушно випростувану постать індіанського гінця, що минулого вечора приніс до табору неприємну звістку. Індіанин стояв спокійно, і з характерною для своєї раси незворушністю, здавалося, геть зовсім не по-

¹ Нова Гавань (Нью-Гавен) — портове місто у штаті Коннектикут, трохи на північ від Нью-Йорка.

мічав збудження і метушні довкола. А проте крізь його байдужість прозирала понура лють, спроможна привернути увагу й досвідченіших очей, аніж ті, що оце зараз втупилися в нього в неприхованому подиві.

Тубілець мав при собі томагавк і ніж, такі, як у його племені, хоч сам не дуже на вояка скидався. Навпаки, знати було по ньому сліди якогось недбальства — хіба, може, від недавнього втомного переходу, після якого він не встиг ще гаразд оклигати. Барви бойового малюнка розпливлися темними плямами по його суворому смаглявому обличчі й надали йому ще дикішого та відразливішого вигляду, аніж коли б воно мало відстрашувати ворога. Очі індіанінові, поблискуючи, мов зорі серед хмар, виказували природну його затятість. На коротку мить його допитливий і водночас обережний погляд спіткав здивований вираз в очах у білого, а тоді змінив напрямок і — почасти з хитрощів, почасти з презирства — вперто втупився кудись у далечінь.

Хтозна, до якого несподіваного зауваження спонукало б незнайомого це коротке й мовчазне зіткнення очей, якби його ненаситну цікавість не привернуло щось інше. Метушня поміж служби, а також тихі жіночі голоси сповістили про наближення тих осіб, на яких чекали, щоб вирушити в дорогу. Простодушний милованець бойовим румаком нараз відступив до низької худорослої кобили з заплетеним хвостом, що неподалік скубла прив'ялу табору травичку. Спершись ліктем на вкривало на хребті тварини, що, очевидно, правило за сідло, він почав приглядатись до від'їзду кавалькади, а по другий бік тієї самої кобили спокійно споживало свій ранковий харч лоша.

Юнак в офіцерській уніформі підвів до коней двох жінок, які, судячи з їхніх убрань, наготувалися до втомливої подорожі лісом. Коли вранішній вітерець звійнув убік зелену вуаль, що звисала з капелюшка молодшої жінки (щоправда, вони обоє були молоді), стало видно її

чарівне личко, золотаве волосся і блискучі блакитні очі. Ясна барва над верхівками сосен на західному обрії була не яскравіша й не ніжніша за рожевість її шік, а щойно вроджений день був не привабливіший за усмішку, якою вона обдарувала юнака, коли той допомагав їй на коня сідати. Друга жінка, що їй молодий офіцер, здавалося, не меншої вдіяв уваги, приховувала свою вроду перед сторонніми поглядами — річ цілком зрозуміла, оскільки вона була років на чотири-п'ять досвідченіша за свою товаришку. Але, хоч так само струнка станом, — що було помітно, попри її дорожнє вбрання, — усе ж вона була трохи повнішою і риси мала достигліші.

Ледве жінки посідали на коней, як їхній супутник легко скочив у сідло свого румака, всі троє вклонилися Вебові, що гречно чекав на їхній від'їзд, і, повернувши коней, рушили вільною ристю до північної брами укріплення. Супроводив подорожніх невеличкий ескорт. Поки вони проїздили цю недовгу віддаль, ніхто не промовив ні слова, тільки в молодшої жінки вихопився тихий вигук, коли несподівано індіанин-гінець проскочив повз неї наперед кавалькади, яка вже, власне, зближалася до військової дороги. Друга жінка, хоч на цей рвучкий і звинний рух індіанина ніяк не озвалася, теж була вражена раптовістю його появи, аж відслонила трохи вуаль, і на обличчі її з'явився вираз жалю, здумування і жаху, коли її темні очі майнули за тубільцем. Волосся цієї жінки було лискуче й чорне, мов крукове пір'я, а шкіра не дуже смаглява, але рум'яна, мов кров з молоком, хоч її прегарне обличчя було винятково правильне й шляхетне і не мало в собі нічого брутального чи нескромного. Вона всміхнулась, мовби жалуючи за своєю хвилинною слабкістю, і показала низку зубів, що ясністю могли б позмагатися з найчистішою слоновою кісткою, а потому, знов закрившись вуаллю, похилила обличчя і їхала далі мовчки, як людина, що думки її десь витають далеко.

РОЗДІЛ II

Ля-ля, ля-ля, гей-гей, ля-ля!
В. Шекспір, «Венеціанський купець»

Поки одна з тих милих істот, що ми так побіжно змалювали читачеві, поринула в задуму, друга скоро отямилася і, сміючись із власного перестрашу, звернулася до юнака, що їхав обік неї.

— Такі привиддя часто трапляються в пуші, Гейворде? Чи, може, це видовисько зумисне для нас? Якщо так, то вдячність повинна замкнути нам уста, але якщо ні, то нам з Корою ще до зустрічі з грізним Монкалмом доведеться виявити спадкову нашу мужність, якою ми так пишаємося.

— Той індіанин — військовий гінець і, як на тубільний погляд, герой, — відповів офіцер. — Він зголосився провести нас до озера маловідомою стежкою. Це буде швидше, аніж іти з військом, та й куди приємніше.

— Мені він не подобається, — сказала дівчина, здригаючись трохи з удаваного, а трохи й правдивого жаху. — Але ви, Данкене, певно, його знаєте, інакше б так легко на нього не звірилися?

— Скажіть радше, Еліс, що не звірив би на нього вас. Певно, що я його знаю, а то б не вибрав за провідника — принаймні тепер. Кажуть, що родом він канадець, проте служив нашим друзям могокам, — це, як ви знаєте, один з шести союзних народів¹. Я чув, його до нас привів

¹ Довгий час серед індіанських племен, що жили в північно-західній частині колонії Нью-Йорк, існував союз, спершу відомий під назвою «П'ять народів». Пізніше, коли приєдналося

один дивний випадок, до якого причетний ваш батько, що повівся з цим індіанином дуже суворо. Подробиці того всього я вже забув, але досить сказати, що тепер він наш друг.

— Якщо він був ворогом мого батька, то мені він ще менше подобається! — скрикнула дівчина, цим разом не на жарт занепокоєна. — Чи не заговорите ви до нього, майоре, щоб я почула його голос? Воно, може, й дурниця, але мені здається, що я з голосу можу пізнати вдачу людини.

— Це марна річ: він, найпевніше, відповідь яким вигуком. Бо хоч, може, й зрозуміє, та вдасть, як і більшість індіан, що не знає по-англійському. Тим паче тепер, коли війна, на його думку, вимагає вестися з усією поважністю. Але ось він зупинився. Мабуть, близько та прихована стежка, на яку ми повинні звернути.

Майор Гейворд мав слухність. Під'їхавши до індіанина, що показував на гущавину обік військового шляху, вони завважили вузьку ледь помітну стежину, якою можна було проходити тільки поодинці.

— Отже, це наша дорога, — півголосом мовив юнак. — Не виявляйте недовіри, щоб справді не накликати тої небезпеки, що ви побоюєтесь.

— Що ти скажеш, Коро? — вагаючись запитала білява дівчина. — Якби ми їхали з військом, то, може, й нудніше б нам було, але хіба не безпечніш?

ще одне плем'я, назва союзу стала «Шість народів». Первісно союз той складався з могоків, онейдів, сенеків, каогів та онондагів. Шосте плем'я — тускарори. Рештки всіх цих племен живуть і досі (1825 року — *Прим. пер.*) на землях, що виділили для них Штати, але їх меншає з кожним днем: почасти вони вимирають, а почасти перебираються до місцевостей, більш відповідних їхнім звичаям. Незабаром у районах, де ці племена жили віками, не залишиться від них нічого, крім назв. У штаті Нью-Йорк є округи, названі за всіма цими племенами, окрім могоків та тускарорів. Друга за величиною річка в штаті називається Могок.

ЗМІСТ

Розділ I	3
Розділ II.	14
Розділ III	24
Розділ IV	33
Розділ V.	43
Розділ VI	53
Розділ VII	66
Розділ VIII	79
Розділ IX	90
Розділ X.	100
Розділ XI	113
Розділ XII	128
Розділ XIII	142
Розділ XIV.	154
Розділ XV	168
Розділ XVI.	180
Розділ XVII	193
Розділ XVIII	209
Розділ XIX	221
Розділ XX	233
Розділ XXI	246
Розділ XXII	258
Розділ XXIII	270
Розділ XXIV	284
Розділ XXV	297
Розділ XXVI	311
Розділ XXVII	323
Розділ XXVIII	334
Розділ XXIX	345
Розділ XXX	360
Розділ XXXI	374
Розділ XXXII	384
Розділ XXXIII	400